

התבואה המשגעת - איך לשמור על שיגעון שפוי בעולם

משוגע?

א. פתיחה	3. הנמשל לעבודת ה' ולחיים על פי גירסת ר' לוי יצחק בנדר
1. גירסת ר' לוי יצחק בנדר	ג. הגירסה השנייה למשל - גירסת ר' שמואל הורביץ
2. גירסת ר' שמואל הורביץ	ב. הגירסה הראשונה למשל - גירסת ר' לוי יצחק בנדר
1. משל עם מסר ועם שורה תחתונה	1. המלך ו"אהובו השני למלך"
2. "שגם אנחנו נהיה משוגעים כמותם?!"	2. פתרונו של המלך
	3. שיגעון מבחירה
	ד. סיום

א. פתיחה

כשדבר פעם מוהרנ"ת משטות דרך העולם, אמר: כל בני העולם משוגעים המה (כל אחד ושגעונו) וגם אני כמותם. אולם זאת מעלתי, שהכרתי פקח!
(שיח שרפי קודש חלק ב, אות תשכג)

במספר סיפורים, רבי נחמן עסק בניסיון להתחקות אחרי הנתיב החמקמק של השיגעון. מה מגדיר שיגעון? מה פירוש הביטוי 'להיות משוגע'? האם יש פעמים שנכון להשתגע? הסיפור שבו נעסוק, "התבואה המשגעת", הוא סיפור יסודי שבו רבי נחמן דן ביחס שבין האדם לבין החברה, ובכך - בעיני - מסייע לרבים מאיתנו שחשים (לפחות בתחומים מסוימים) שהם חיים בעולם משוגע.¹

לסיפור שלפנינו יש שתי גירסאות מרכזיות, שכפי שנראה - יש ביניהן הבדל תהומי. הגירסה הראשונה שבה נעסוק היא הגירסה של הרב לוי יצחק בנדר, המופיעה בספר "שיח שרפי קודש" (חלק ב אות רעא), והגירסה השניה היא הגירסה של הרב שמואל הורביץ, שנדפסה יחד עם הספר "כוכבי אור".² לשם הנוחות, נקדים ונביא את הסיפור במלואו לפי כל אחת משתי הגירסאות:

1 זכיתי ללמוד את הסיפור מרבתי לעולם החסידות בכלל ורבי נחמן בפרט, הרב דוב זינגר שליט"א והרב איתמר אלדר שליט"א, ודברים רבים שספגתי מהם משוקעים במאמר זה. תודה גם לתלמידים הרבים משיבת ההסדר 'רוח צפונית', עכו, עמם למדתי פעם אחר פעם את הסיפור.
2 כוכבי אור, סיפורים נפלאים, ירושלים תשל"ב, עמ' כז-כח.

1. גירסת ר' לוי יצחק בנדר

סיפר רבנו משל: לעניין שצריך לעבוד את השם יתברך במסירות נפש, אף שנדמה לבני העולם כמשוגע, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין צו, א), על הפסוק (ישעיהו נט, טו) 'וסר מרע משתולל', שמי שרוצה לסור מרע, נדמה כמשוגע. שפעם חלם מלך אחד, שכל התבואה שצמחה במדינתו התקלקלה ומי שיאכל ממנה, ישתגע חס-ושלום. והתייעץ עם המשנה למלך מה לעשות. יעץ אותו המשנה למלך שבליט ברירה, מחויבים לאכול מהתבואה הקלוקלת, בהטעימו כי לאגור תבואה בריאה לכל בני המדינה, אין באפשרות, ואם יאגרו רק הם לעצמם, ויאכלו רק תבואה בריאה וטובה, הרי אז, יהיו הם כמשוגעים בעיני בני המדינה, כי יהיו משונים מכל בני המדינה, על-כן, אין שום ברירה, אלא לאכול תבואה הקלוקלת, אולם נעשה לעצמנו שום סימן, שנדע שמשוגעים אנו. לא הסכים עימו המלך בשום אופן, וטען ואמר: וכי אם בני המדינה יהיו משוגעים, שגם אנחנו נהיה משוגעים כמותם? ונעשה דבר שיגעון כזה לאכול תבואה המשגעת? לא ולא! אנו נאגור מהתבואה הבריאה ונאכל אותה, ואם נדמה כמשוגעים בעיני בני המדינה, מה בכך? וכי בשל כך נאכל תבואה משגעת? וכמו כן בעבודת השם יתברך, אם בני המדינה מתנהגים שלא כהוגן, ורודפים אחר כבוד וממון המדומה, ואינם חושבים על ימיהם ושנותיהם הפורחים ועוברים להבל ולריק, וכי נעשה כמותם? לא ולא! אלא נאגור לעצמנו תבואה בריאה, היא התורה והתפילה, כדי שיהיה לנו כח וגבורה לעמוד כנגד הרגליהם המשוגעות.

2. גירסת ר' שמואל הורביץ

המשל מהתבואה. שפעם אחת אמר המלך לאהובו השני למלך: באשר אני חווה בכוכבים, רואה אני שכל התבואה שיגדל בשנה זאת, מי שיאכל ממנה יהיה נעשה משוגע, אם כן, יטכס עצה. וענה לו, שעל כן יכינו בעדם תבואה, שלא יצטרכו לאכול מתבואה הנ"ל. וענה לו המלך: אם כן, כשאנחנו לבד לא נהיה משוגעים, וכל העולם יהיה משוגע, אז יהיה להיפך (ולהכין בשביל כולם אי אפשר) שאנחנו יהיו המשוגעים. על כן בוודאי נצטרך גם כן לאכול מהתבואה, אבל רק זה שנסמן סימן על מצחינו, שנדע על כל פנים שאנחנו משוגע. שאם אהיה מסתכל על מצחך, וכן כשתסתכל על מצחי, נדע מהסימן שאנחנו משוגע.

שתי הגירסאות מופיעות אצל פרופ' צבי מרק, בספרו "כל סיפורי רבי נחמן מברסלב"³ (במבוא לספר (עמ' 40-46, 92-96) הוא דן באריכות בהבדל בין שני הקבצים ובהבדל שבין בעליהם).

ב. הגירסה הראשונה למשל - גירסת ר' לוי יצחק בנדר

1. משל עם מסר ועם שורה תחתונה

הגירסה הראשונה שבה אנחנו עוסקים, גירסתו של רבי לוי יצחק בנדר, פותחת כך:

סיפר רבנו משל: לעניין שצריך לעבוד את השם יתברך במסירות נפש, אף שנדמה לבני העולם כמשוגע, וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין צז, א), על הפסוק (ישעיהו נט, טו) 'וסר מרע משתולל', שמי שרוצה לסור מרע, נדמה כמשוגע.

עוד טרם התחלת הסיפור, מקפיד המספר להבהיר את המסר של המשל: המסר הוא שיש לאדם לעבוד את ה' אפילו אם כל העולם חושבים שהוא משוגע, אפילו אם קשה לו ואפילו כשהוא נצרך למסירות נפש. גם בסוף הסיפור מוסבר שזהו המסר "בעבודת ה' יתברך".

נדמה לי לעיתים, שכאשר צריך להסביר באופן מפורש מה המסר של הסיפור, הדבר עשוי להצביע על כך שיש אפשרות אחרת. דהיינו, יש מי שהסיפור מוביל אותו למסקנה שונה, ולכן צריך להדגיש שזהו המסר שעולה מהסיפור - ולא אחר. כפי שנראה, מהגירסה השנייה לסיפור ניתן ללמוד מסר שונה לחלוטין.

2. "שגם אנחנו נהיה משוגעים כמותם?!"

הסיפור נפתח בחלום:

שפעם חלם מלך אחד, שכל התבואה שצמחה במדינתו התקלקלה ומי שיאכל ממנה, ישתגע חס-ושלום. והתייעץ עם המשנה למלך מה לעשות.

הבעיה והאתגר העומדים בפני המלך ומשנהו ברורים מאוד. בהנחה שהחלום הוא אמת, עומד להיות שגוען אמיתי במדינה. כמוכן, המלך, שאחראי על המדינה כולה, מוטרד ממה שהולך לקרות אם כולם ישתגעו "חס ושלום"⁴.

3 צבי מרק, כל סיפורי רבי נחמן מברסלב, מוסד ביאליק, ידיעות ספרים ובית - יצירה עברית, 2014, עמ' 410-411.

4 הערת עורך (ש"פ): ביטוי זה מבטא שלילה מוחלטת של השיגעון, בהתאם לתפיסה העולה מכלל הסיפור (עי' להלן, הנמשל לעבודת ה' ולחיים על פי גירסת ר' לוי יצחק בנדר, עמ' 5).

לכן, יש משהו מפתיע בתגובה של המשנה למלך, שהרי הוא מנסה לפתור את הבעיה שלו ושל המלך, ולא את הבעיה של כל העם:

יעץ אותו המשנה למלך שבליט ברירה, מחויבים לאכול מהתבואה הקלוקלת, בהטעימו כי לאגור תבואה בריאה לכל בני המדינה, אין באפשרות, ואם יאגרו רק הם לעצמם, ויאכלו רק תבואה בריאה וטובה, הרי אז, יהיו הם כמשוגעים בעיני בני המדינה, כי יהיו משונים מכל בני המדינה, על-כן, אין שום ברירה, אלא לאכול תבואה הקלוקלת, אולם נעשה לעצמנו שום סימן, שנדע שמשוגעים אנו.

המשנה למלך מבין שהשאלה העומדת לדיון היא איך להציל את עצמו ואת המלך. ובכן, הוא מסביר, אין להם אפשרות לדאוג רק לעצמם - כי אז כל אנשי המדינה יחשבו שהם משוגעים; "על כן אין שום ברירה" וצריכים לאכול תבואה מקלוקלת, רק לדאוג "שנדע שמשוגעים אנו".

מה גרוע כל כך בלהיות "כמשוגעים בעיני בני המדינה"? מדוע המשנה למלך לא רוצה להיות משוגע בעיני בני המדינה?! בסיפור עצמו לא מצוינת סיבה לרצון לא להיות משוגע בעיני העולם, וניתן לחשוב על כיוונים שונים.

אפשר אולי לטעון שהמשנה למלך חושש שיפגעו בו ובמלך, או שידחו את המלך, אם יחשבו כמשוגעים בעיני בני המדינה. חשש זה אינו מופיע בסיפור. מה שכן מופיע בסיפור הוא הטענה ש"יהיו הם כמשוגעים בעיני בני המדינה, כי יהיו משונים מכל בני המדינה". זאת אומרת, האדם נחשב משוגע כשהוא שונה. אולי זו גם הסיבה שהמשנה למלך חושב ש"אין שום ברירה" - כי להיות שונה זה הדבר הגרוע ביותר שיכול לקרות לו!

למה האדם לא רוצה להיות שונה מכולם? מה כל כך גרוע בזה? לעיתים אנחנו מחשיבים את עצמנו ומתייחסים לעצמנו על פי החברה שסביבנו, ומקבלים ממנה את אמת המידה שלנו. ואז, גם אם אני יודע שזה שקר גמור - ומה שקורה בסיפור הזה הוא לא פחות ממבריק, כי רבי נחמן מציב לנו מקרה מובהק של שקר שמתפשט בעולם - באמת באמת לא נעים לי להיות שונה. אני מסתכל מסביבי, וכולם עושים דבר מה, או חיים בצורה מסוימת, או מאמינים במשהו או במישהו, ואני כמעט בעל כורחי מזדהה עם מה שיש סביבי ומתחבר אליו. והמשנה למלך, שלא לחינם הגיע למעמדו המכובד והמשפיע, מבין את זה בשכלו החד - הוא יודע שכאשר כל בני המדינה יהיו משוגעים, הוא והמלך ירגישו שונים. וההרגשה של להיות שונה, זר, בודד, אחר מכולם - היא הרגשה קשה מאוד, הרגשה מערערת.

בדיוק על הנקודה הזו חולק המלך:

לא הסכים עימו המלך בשום אופן, וטען ואמר: וכי אם בני המדינה יהיו משוגעים, שגם אנחנו נהיה משוגעים כמותם? ונעשה דבר שיגעון כזה לאכול תבואה המשגעת? לא ולא! אנו נאגור מהתבואה הבריאה ונאכל אותה, ואם נדמה כמשוגעים בעיני בני המדינה, מה בכך? וכי בשל כך נאכל תבואה משגעת?

המלך שולל מכל וכל את דברי משנהו: אם בני המדינה יחשבו ששניהם משוגעים, האם זה משנה? למה שיהיה לשניהם אכפת אם ייחשבו משונים ומוזרים מכולם?! הרי שניהם יודעים את האמת, והאמת היא שכל השאר הם המשוגעים.

זאת אומרת, המלך מבין היטב את טענתו היסודית של המשנה למלך. כאמור, המשנה למלך לא רוצה שבני המדינה יחשבו שהוא והמלך משוגעים; הוא רוצה שכולם יכבדו את המלך ואת משנהו, ושניהם ירגישו רצויים כמו כולם, ומתואמים עם נתיניהם. על טענה זו חולק המלך, ואומר למשנהו: אדרבה - בוא נהיה משוגעים ומשונים בעיני בני המדינה!

3. הנמשל לעבודת ה' ולחיים על פי גירסת ר' לוי יצחק בנדר

וכמו כן בעבודת השם יתברך, אם בני המדינה מתנהגים שלא כהוגן, ורודפים אחר כבוד וממון המדומה, ואינם חושבים על ימיהם ושנותיהם הפורחים ועוברים להבל ולריק, וכי נעשה כמותם? לא ולא! אלא נאגור לעצמנו תבואה בריאה, היא התורה והתפילה, כדי שיהיה לנו כח וגבורה לעמוד כנגד הרגליהם המשוגעות.

הנמשל של הסיפור בגירסת ר' לוי יצחק בנדר מתבקש - העולם משתגע. הוא משתגע ברדיפה אחר הממון, אחר הכבוד, אחר הכוח ואחר התאוות. הוא משתגע במאמץ עיקש להכחיש את בורא העולם ואת השגחתו, את האמונה הטבעית בליבנו. העובדה שכולם חושבים שאנחנו המשוגעים לא אמורה לגרום לנו להיות כמותם, וליפול לשגעונם. ההיפך הוא הנכון: אף שחלק מהגדרת השפיות קשור להשוואה לחברה שבה האדם נמצא, יכולים להיות מצבים שבהם כל שאר האנשים אוכלים 'תבואה משגעת', ובכל זאת האדם צריך להחזיק באמת - יהיה מה שיהיה.

על אברהם אבינו, "אברהם העברי", אומרים חז"ל ש"כל העולם מעבר אחד והוא מעבר השני" (בראשית רבה פרשה מב, סי' ח). עיקרון זה מופיע בתורתו של רבי נחמן פעמים רבות.⁵ הבה ניתן לדבריו של רבי נחמן להדהד בנו: "אם בני המדינה מתנהגים שלא כהוגן... וכי נעשה כמותם?! לא ולא!". יש שלבים בחיים, יש מקרים ומצבים, שבהם

5 הדוגמה העיקרית לכך היא בסיפור 'מעשה מבן מלך שחשב שהוא הינדיק' (כוכבי אור, סיפורים נפלאים, עמ' כו-כז), אליו עוד נחזור (עמ' 11). דוגמאות חשובות נוספות מצויות בסיפורים על היין ההונגרי (חיי מוהר"ן, אות רס; אליו נחזור בהערה 9) והסוס עם הפלומפ (סיפורי מעשיות, שיחות שאחר סיפורי המעשיות, ירושלים תשנ"ה, עמ' ריא-ריג).

האדם יכול לומר להבלי העולם הזה, לנסיבות החיים וללחציהם - לא אכפת לי להיות משוגע! אני אעשה את מה שאני חושב לנכון, גם אם יסתכלו עלי בעין עקומה, וגם אם נהוג אחרת. אחת המידות המורכבות שמשגיג אדם עם השנים שעוברות, היא שיש לו פחות מסננים כלפי העולם. פתאום הוא יגיד דברים ישירים ובוטים. העומק של המידה הזו, גרעין האמת שלה, הוא, שאין סיבה להיות עבד של "כבוד וממון המדומה", גם אם כל העולם מתנהל כך.

יש שגעונות בעולם. ורבי נחמן מחזק אותנו פעם אחר פעם - העולם יכול להשתגע, אבל לפחות אתם תישארו שפויים.

יש לשים לב לכך, שבנמשל בגירסה הזו של הסיפור, ה'תבואה הבריאה' (= התורה והתפילה) נותנת לאדם כח וגבורה לעמוד נגד "הרגליהם המשוגעות" של בני המדינה. במשל לא מפורש שהתבואה הבריאה נותנת כוח לעמוד כנגד השיגעון, אלא שהיא רק דרך להמנע משיגעון. אולי זה ניסוח שונה של אותו דבר, אבל אני רוצה להציע - בסיום הדיון בגירסה הראשונה למשל - שאכילת התבואה הבריאה אכן מחזקת את יכולת העמידה נגד השיגעון. כל השיגעון נובע מהמחשבה שאנחנו צריכים ליישר קו עם כולם. עצם הרעיון של המשנה למלך הוא הבעייתיות האמיתית, כי הוא מציע לוותר על מה שיקר וחשוב לאדם בשביל לא להיות שונה, בשביל האישור החברתי, בגלל שהמחשבות והאמונות מסביבו מערערות אותו מכח היותן מוסכמות על הציבור כולו. אבל הצעת המשנה למלך להיות משוגע כמו כל שאר האנשים היא עצמה השיגעון! החיזוק כנגד השיגעון הוא בעצם היכולת לבחור לעשות אחרת מכולם.

זוהי, כמובן, עצה מעשית מאוד כאשר אנחנו נמצאים במקום ובחברה שאנו מרגישים שהם "מדרדרים" אותנו לשיגעון, להליכה רחוק ממה שאנחנו מאמינים וממה שיקר לנו: לבחור במודע, ובמופגן, לעשות משהו אחר.

ג. הגירסה השנייה למשל - גירסת ר' שמואל הורביץ

1. המלך ו"אהובו השני למלך"

הגירסה השנייה, של ר' שמואל הורביץ, מביאה את הסיפור בצורה שונה לגמרי. הסיפור מתחיל במלך הפונה לחברו היקר ביותר, "אהובו", שהוא גם השני למלך. בעוד שבסיפור הקודם היה מדובר במשנה למלך, תפקיד רשמי ללא נגיעות אישיות, פה מדובר בחבר אמת. כבר מתחילת הסיפור האווירה היא אחרת, קיימת תחושה של אמן והבנה בין הדמויות, ולא נמצא פה תגובות כגון "לא הסכים עמו המלך בשום אופן":

שפעם אחת, אמר המלך לאהובו השני למלך: באשר אני חווה בכוכבים, רואה אני שכל התבואה שיגדל בשנה הזאת, מי שיאכל ממנה, יהיה נעשה משוגע, אם-כן, יטכס עצה.

הבדל משמעותי נוסף הוא, שפה יש חזיון בכוכבים, ולא חלום. כמוכן, גם חלום וגם חזיון בכוכבים יכולים להטעות, אבל יש משהו בחלום שהוא אישי הרבה יותר, בעוד שחזיון בכוכבים הוא, לכאורה לפחות, מדע אובייקטיבי - שאינו תלוי בחווה בו. במילים אחרות, בעוד שבסיפור בגירסתו הראשונה המלך מדבר על דברים שעולים מתוכו, שהוא חש שהעולם משתנה ובני המדינה עומדים להשתגע, פה זהו משהו שקורה בעולם החיצוני ויש צורך לחשוב כיצד מגיבים לו.

ידידו הטוב של המלך עונה לו תשובה הדומה לדבריו של המלך מהגירסה הקודמת: "שעל-כן יכינו בעדם תבואה, שלא יצטרכו לאכול מתבואה הנ"ל". בפשטות, "אהובו השני למלך" - המתפקד כדעה המתבקשת-אך-עתידה-להידחות, מציע לו להציל את שניהם, כדי שלפחות לא יפלו הם לשיגעון. בכך, לכאורה, השני למלך (בניגוד למשנה למלך בגירסה הקודמת) מתפקד כחבר יותר מאשר כשותף בהנהגת הממלכה.

אולם, יש לשים לב לכך שהאמירה "על כן יכינו בעדם תבואה" יכולה להיות מכוונת גם כלפי כל מי שעתיד לאכול מהתבואה. לפי אפשרות הבנה זו, השני למלך מציע דרך לדאוג לכל אנשי הממלכה: לאגור מספיק תבואה בריאה, כדי שכל אנשי המדינה יתחמקו מהשיגעון של התבואה.⁶

2. פתרונו של המלך

וענה לו המלך: אם-כן, כשאנחנו לבד לא נהיה משוגעים, וכל העולם יהיה משוגע, אז יהיה להיפך שאנחנו נהיה משוגעים [ולהכין בשביל כולם אי-אפשר].

המלך מגיב, ראשית, לאפשרות שרק הוא ומשנהו יהיו הפיקחים, וכל העולם משוגע. כמו כן, מוזכר בתגובתו הביטוי "ולהכין בשביל כולם אי אפשר", הדוחה את האפשרות - שייתכן והיא הייתה כוונתו של השני למלכות - שיכינו תבואה בשביל כולם. אפשרות זו היא אכן פתרון טוב, אבל במקרה הזה הפתרון לא אפשרי. אין דרך, לגרום לאנשים להנצל מהשיגעון, ולהקים עולם חדש לחלוטין שבו השגעונות הקיימים ייעלמו. אכן,

6 ידידי הרב נעם ורשנר ציין, שסיפור זה מזכיר את סיפורו של יוסף, שהיה משנה למלך, ועמל על שמירת תבואה בשנות השבע לטובת שנות הרעב. השוואה זו מחזקת את האפשרות שהמשנה למלך אכן הציע לאגור תבואה בשביל כולם. כפי שנראה, המלך לא התנגד עקרונית לדעיון אגירת התבואה לכולם, אך הניח שאין זה אפשרי. מעניין גם לשים לב לחלום התבואה בגירסה זו, וכן להסתכלות בכוכבים בגירסה הקודמת, המזכירים את חלומות יוסף בנערותו.

אנחנו רוצים, מקווים ומתפללים לעולם שבו "כל בני בשר יקראו בשמך", אבל כעת אנחנו לא במקום הזה. והשאלה היא - אז מה כן עושים?
המלך מסיק:

על-כן, בוודאי נצטרך גם-כן לאכול מהתבואה.

לפי גירסה זו של הסיפור, המלך הוא שהציע לאכול מהתבואה (ולא משנהו). כיוון ש"בוודאי נצטרך" לעשות זאת. גם על דבריו (כמו על דברי המשנה למלך בגירסה הראשונה) אנחנו נשאל, מדוע "נצטרך" לאכול מהתבואה? אולי, לפי גירסה זו של הסיפור, המסקנה היא שאין ברירה, וצריכים להיות כמו כולם (כטענתו של המשנה למלך בגירסה הקודמת, שהסברנו לעיל). ואולי יש ברירה, אך אז המלך יאבד את כל היכולת שלו להנהיג את המדינה. על פי כיוון זה ניתן לטעון שהמלך אוכל מהתבואה בשביל העם.⁷

בין כך ובין כך, בניגוד למשנה למלך בגירסה הקודמת לסיפור, שאמנם הציע לעשות סימן לתזכורת "שמשוגעים אנו", אך מוקד ההצעה היה הרצון לא להיות שונה - פה המלך מבין שיש צורך לאכול מהתבואה, אך עיקר הדגשתו היא הסימן על המצח:⁸

אבל, רק זה שנסמן סימן על מצחנו, שנדע על-כל-פנים, שאנחנו משוגעים, שאם אהיה מסתכל על מצחך, וכן כשתסתכל על מצחי, נדע מהסימן שאנחנו משוגע.

אמנם, אומר המלך, גם אנחנו נאכל מהתבואה, אבל - הוא מדגיש חוזר והדגש - אנחנו נדע שאנחנו משוגעים. על ידי הסימן אנחנו לא נשכח שאנחנו נאלצנו - בשביל האחרים או בשבילנו, כי אין לנו ברירה או כי הברירה הייתה קשה מנשוא - להיות משוגעים. נזכור תמיד שאמנם האפשרויות האחרות הן שיגעון גדול יותר, אבל גם מה שאנחנו עושים הוא שיגעון.

ובנמשל: יש דברים שאין ברירה אלא לעשות אותם, לקחת חלק במשחק. אנחנו צריכים לעשות דברים כדי לכבד אחרים, כדי לגרום להם נחת, כדי לא לפגוע, כדי לחנך, כי מכריחים אותנו, כי הם חובה בחוק כזה או אחר - אבל אם הם שגוען, שלפחות נדע

7 אפשרות שמתחזקת בשל התוספת בדברי המלך "ולהכין בשביל כולם אי אפשר", בוודאי אם המשנה למלך לא התכוון להציע דבר כזה. מתוספת זו עולה, שבמצב אידיאלי המלך היה רוצה לדאוג לתבואה שפווה לכל בני האדם; וממילא, גם החלטתו שאין ברירה אלא לאכול מתחשבת בצרכים של העם. וראו עוד בכותרת 'שיגעון מבחירה' בהמשך (עמ' 11).

8 בגירסת רבי לוי יצחק בנדר המשנה למלך חוזר על כך "שנהיה משוגעים... שנהיה משונים", ולגבי הסימן מציין אגב אורחא: "רק שנעשה לעצמנו שום סימן". פה, המלך מאריך בהסבר הרעיון של הסימן, כפי שנראה.

שהם שיגעון. שלפחות האדם עצמו ידע ויזכור שזה משחק, שזה לא אמיתי, שהוא לא באמת עומד מאחורי זה. ולשם כך יש לעשות את הסימן הקטן וה"מתריס", ששומר את האדם בידיעה "שאנחנו משוגע".

כיצד עוזרת למלך הידיעה שהוא משוגע? הרי בסופו של דבר הוא משוגע כמו כולם, מתנהל כמו כולם - אז איך הידיעה עוזרת לו?! במידה מסוימת, אפשר אפילו לשער שהידיעה הזו פוגעת בו⁹ - אז למה המלך מתעקש לדעת שהוא משוגע?

יש מקום לטעון, שעצם הידיעה "שאנחנו משוגע" היא בעלת חשיבות, כך אמנם האדם עושה את הדברים שאין ברירה אלא לעשותם, אבל ליבו לא שם. יכול להיות שלאדם יש יום שלם שבו הוא נאליץ לאכול תבואה משגעת, אבל לפחות בליבו הוא יודע מי הוא ומה הוא.

תודעה כזו תועיל לאדם גם כדי שלא ייסחף מעבר למה שהוא מחוייב לעשות כמשוגע. לדוגמה, אמנם האדם צריך להתפרנס, אבל גם צריך שלא להיסחף לרדיפה חסרת גבולות אחר העושר, על חשבון דברים יקרים אחרים. כשהאדם יודע שזה שיגעון, הוא מבין שאין בדבר ערך בפני עצמו, ואולי הוא יצליח לשים לשיגעון גבולות.

9 רעיון זה, שהליכה אחר האמת והאמונה של האדם, כנגד השיגעון של הסביבה, היא לאו דווקא מועילה לאדם - ולפעמים יכולה לגרום לו לקושי, הוא בעיני אחד המסרים המרכזיים של הסיפור "היין ההונגרי" (חיי מוהר"ן אות רס). בסיפור זה מסתבר שה"זכות" ללגום מהיין ההונגרי לא שיפרה את חייו של המשרת. במקום להנות מההנאות הקטנות של החיים, ולהתגלגל בפניה יחד עם שכורי העיר הקטנה, הוא נמצא בסטנדרט אחר. הוא זוכר את היין ההונגרי - שעכשיו אין לו - ולא מסוגל לצלול לדבר נמוך יותר. יתירה מזאת - המשרת 'הורס את המסיבה' גם לאחרים, הרוצים להנות מההנאות הפחותות, ונכנס לקטטה עמו. בעיני, בנקודה זו טמון 'העוקץ' של סיפור היין ההונגרי. רבי נחמן לא מבטיח לנו בסיפור שלימוד התורה, או הנגיעה באמת, יובילו אותנו לחיים קלים יותר. לעיתים קורה ההיפך! אכן, לפעמים ההנאה מלימוד התורה, מאור המצוות, מחיי משמעות, מעניקה טעם וכיוון לחיים. זהו 'היין ההונגרי' שאנו שותים. אולם, בזמנים אחרים, כשאנחנו מתגלגלים ל'עיר קטנה' זו או אחרת, ההכרה באמת מגבילה אותנו. אנחנו לא מסוגלים להנות מדברים, שפעם היינו נהנים מהם בלי לחשוב פעמים.

לדוגמה, אדם הנכנס לעולם התורה זוכה לעומק, קונה משמעות. הוא רוכש את האמת הפנימית הנכונה לו (לעיתים בקושי וכאב, ולעיתים בחדווה של קבלה ויצירה). אך למעשה, קנין האמת, קנין האמונה והקשר עם הקדוש ברוך הוא, לא תמיד הופכים את החיים לקלים יותר. כל עוד הוא זוכר את 'היין ההונגרי' שיצר (או גילה), הוא לא יוכל להסתפק בתחליפים! האדם אולי מנסה להנות מדברים אחרים, אך העונג הרוחני (החסר) של הקשר לה' ממשיך להדהד בליבו תמיד.

בנוסף, ניתן לשער שהדבר יועיל גם בשנה לאחר מכן, כשהתבואה הבריאה תחזור. כאשר תהיה אפשרות לחדול מהשיגעון, איך בני האדם ידעו בכלל שהם רוצים לצאת מהשיגעון הזה? איך נשכיל לקום ולחזור לאכול מהתבואה הנקיה?! פה, הסימן על המצח יעזור לנו. אם נדע תמיד שאנחנו משוגעים, שאנחנו במקום לא טוב, אז ביום שבו נוכל לקום וללכת - נעשה את זה.

ניתן לבאר עניין זה גם במישור הלאומי. במשך אלפיים שנה, עם ישראל היה במקומו הלא טבעי. בגלות גופנית ורוחנית. היה קשה לדמיין שיום אחד עם ישראל ישוב לארצו, כמו שלצערנו קשה לדמיין אותנו בונים את בית המקדש. אבל גם כשאי אפשר, אם זוכרים שאנחנו במצב הלא טבעי, בשגעון, אז ביום שבו יהיה אפשר לצאת מהטירוף, ולעלות לארץ, ולבנות את בית המקדש ולהביא את משיח צדקנו - נעשה את זה.¹⁰

מהסיפור, בגירסתו השניה, הפתרון מופיע בצורה מפתיעה למדי. בעוד שבעצתו של המשנה למלך בגירסה הראשונה הסימן היה סתמי, בגירסה הזו הסימן הוא דווקא על המצח - מקום שהאדם עצמו לא מסוגל לראות, אלא אדם אחר. והמלך מדגיש: "ש^{אם} אהיה מסתכל על מצחך, וכן כשתסתכל על מצחי", אז נדע שאנחנו משוגע. במילים אחרות, בשביל לזכור מי אני באמת, בשביל שתהיה לי אפשרות לשים לעצמי גבולות, בשביל שאוכל להתרפא, כדאי לשמור תמיד על מישהו אוהב וקרוב, שיהיה אפשר להסתכל על המצח שלו, ו"לידע שאנחנו משוגע". וכמו שמצוטט מרבי נתן:

כשדבר פעם מוהרנ"ת משטות דרך העולם, אמר: כל בני העולם משוגעים המה (כל אחד ושגעונו) וגם אני כמותם. אולם זאת מעלתי, שהכרתי פקח!

(שיח שרפי קודש חלק ב, אות תשכג)

הרב דוב זינגר, בפירושי סיפורי המעשיות שלו, מבאר שפה טמון המסר היסודי של הסיפור:

המצח מחייב את העובדה שיהיו שניים, שיהיה זוג. כי אם אתה לבד, אתה עלול להשתגע. בשביל להנצל מן השגעון חייבים שניים...

(הסתרה וגילוי, עמ' 35)¹¹

10 ועיין בליקוטי מוהר"ן (נו, אות ג), המדבר על ההסתרה שבתוך ההסתרה שהאדם נמצא בה. רבי נחמן מאריך שם להסביר את המקום העמוק שהאדם נופל אליו, עד שהוא לא יודע אפילו שה' מסתתר ממנו - אך גם את הדרך ליציאה משם, "תיכף כשיודעין שה' יתברך נסתר שם".

11 הרב דוב זינגר, הסתרה וגילוי: פירוש למעשיות מרבי נחמן מברסלב, מקור חיים תשע"ג.

האדם השני, האחר, הוא זה שמציל את האדם מהשיגעון. החבר, האוהב, הוא המזכיר לאדם מי הוא, מאין הוא בא ולאן הוא הולך.

כך גם מביא הרב דוב בסיכום דבריו:

השגעון בסיפור הוא כשאתה לבד.
ההצלה מהשגעון היא / כשאתה מבחין פתאום,
שיש מישהו מולך,
עם סימן על המצח / ועם מבט בעיניים.
והנה,
אתם שנים בעולם

(הסתרה וגילוי, עמ' 36)

3. שיגעון מבחירה

לאור הדברים האלו, ארצה להציע בזהירות ובלי התחייבות קריאה נוספת בסיפור. המלך לא חושב שאין ברירה אלא לאכול מהתבואה. להיפך. הוא מבין שאפשר לאכול מהתבואה, ולצאת כנגד "הרגליהם המשוגעות" של העולם. עם זאת, הוא מבין גם שהוא צריך להיות ביחד, בעולם, עם האנשים המשוגעים. אולי כי הוא מלך, וזה תפקידו.

נכון, אומר רבי נחמן, כל האנשים בעולם הם משוגעים. אבל כל עוד זה המצב, אנחנו רוצים להיות קשורים אליהם. אנחנו בוחרים, כמו האינדיק מהסיפור על 'בן המלך שהשתגע וחשב שהוא הינדיק'¹² ללבוש בגדים ולשבת ליד השולחן, כי - בסופו של דבר - אלו האחים שלנו. אלו בני האדם שנבראו בצלם א-לוהים.

"אהובו השני למלך" לא מוכן לוותר על האמת, לא מוכן להשתגע - הוא מנסה לתקן את כל העולם, ואם זה לא אפשרי, אז הוא ישמור על האמת אצלו ושהעולם ישתגע. אבל המלך - בניגוד גמור לעולה מהגירסה הראשונה לסיפור - סבור שדווקא השתתפות בשיגעון של העולם היא הדבר הנכון לעשות. ולמרות שהיא הדבר הנכון לעשות, הוא מציע להשאיר על המצח סימן. הסימן הזה יזכיר למלך ולמשנהו מי הם באמת. ובנמשל - הסימן יזכיר לנו שאמנם אנחנו בחרנו להשתגע ולהיות נורמלים כמו כולם, אבל האמת לאמיתה היא שאנחנו משוגעים.

12 כוכבי אור, סיפורים נפלאים, ירושלים תשל"ב, עמ' כו-כו. לפי דעתי, כוונת רבי נחמן בסיפור היא שבן המלך מבין שההתנהגות הרגילה של בני האדם היא שיגעון, אך בסופו של הסיפור לומד להתנהל כמו חברה המשוגעת שמסביב.

כל כך משוגעים, שהיינו מוכנים אפילו להיות נורמליים.

אחרי שהצעתי את הקריאה הזו בסיפור, אעלה הצעה מרחיקת לכת עוד יותר. כידוע, הנמשל הפשוט ל"מלך" הוא מלכו של עולם. לאור מה שאמרנו, אפשר להסביר את הסיפור כמדבר על השגחתו של הקב"ה על העולם. העולם החומרי משתגע, והמלך של העולם אומר, כביכול: "גם אני אתכם". "כל מקום שגלו ישראל - שכינה עמהם" (מגילה כט, א ועוד) - ה' בוחר להיות איתנו בכל מקום שבו אנחנו נמצאים, אף אם חטאנו או התרחקנו ממנו. אנחנו מצפים ליום שבו תהיה לנו תבואה בריאה, שבו יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד, ט), אבל בינתיים אנחנו משוגעים יחד עם כל העולם.

חבל ההצלה שיש לנו הוא סימן על המצח.¹³ הוא היכולת שלנו למצוא את המלך, את ה', ולזכור שלמרות שה' מסתתר, הוא נמצא פה. הסימן הזה, שה' שולח לנו, הוא מה שמחזיק אותנו בתוך השיגעון של העולם.¹⁴

ד. סיום

במאמר זה הובא ניתוח של הסיפור התבואה המשגעת, על שתי גירסאותיו. בגרסה הראשונה, בה למשל יש מסר ושורה תחתונה, למדנו שהמלך מתנגד נחרצות לרצון של המשנה למלך - להיות משוגע כמו העולם, כדי לא להיות שונה מכולם. לדעת המלך, גם אם כל העולם מעבר אחד, אנחנו צריכים להיות בעבר השני. עצם הבחירה לא להשתגע עם העולם, היא עצמה הדרך להימנע משיגעון. בניגוד לגרסה הראשונה, בגרסה השנייה המלך נאלץ להחליט לאכול מהתבואה. אולם, הוא מחליט לשים סימן על המצח - כדי לזכור "שאנחנו משוגע". כך אנחנו אמנם משוגעים, אבל זוכרים גם מי אנחנו באמת, לא נסחפים אחר השיגעון יותר מדי, ובסופו של דבר גם נוכל לצאת משם. הצעתי, בזהירות, שתי אפשרויות קריאה נוספות. לפי הקריאה הראשונה, המלך לא היה מוכרח לאכול מהתבואה, אלא בחר בכך. הוא כל כך משוגע, שהוא בחר להיות נורמלי כמו כולם, ורק לזכור שהוא במקום משוגע. לפי הקריאה השנייה, מדובר במשל למלכו של עולם, שמוכן להיות איתנו בשגעוננו, ומחיה אותנו בסימניו.

13 אולי מרומז פה על התפילין (הצעת ירון גלזר), או על הציץ.

14 ואולי אפשר אף לטעון, שהסימנים שאנו שמים על עצמנו הם, כביכול, מה שמשאיר את הקדוש ברוך הוא בעולם.